

12. Донцов Д. І. «Своя правда» і «пустомудрі тетерваки» / Д. І. Донцов // Визвольний шлях. – 1966. – № 7–8. – С. 803.
13. Семенів З. Суперечка за Маркову бороду / З. Семенів // Український самостійник. – 1960. – № 37. – С. 17.
14. Рахманний Р. Д. 22 січня у трьох вимірах / Роман Рахманний // Сучасність. – 1965. – № 1(49). – С. 65–66
15. Семенів З. Ахіллово п'ята Москви / З. Семенів // Український самостійник. – 1960. – № 39. – С. 4.
16. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація. / Іван Дзюба // Сучасність. – 1968. – № 4(88). – С. 70.
17. Штепа П. Якби не похилилися... / П. Штепа // Визвольний шлях. – 1962. – № 7–8. – С. 788.

УДК 81'373.611

Н. А. Деркевич,

Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, м. Тернопіль

МОДИФІКАЦІЯ ТВІРНИХ ОСНОВ УНАСЛІДОК ПРИЄДНАННЯ ДО НИХ НЕВІДОКРЕМЛЮВАНОГО ДІЄСЛІВНОГО ПРЕФІКСА

Досліджено твірні основи, що формують похідні дієслова у поєднанні з невідокремлюваним префіксом er-. Розглянуто семантичні, морфологічні та синтаксичні зміни новоутворених дериватів.

Ключові слова: твірна основа, невідокремлюваний префікс, синтаксис, семантика, валентність, дериват.

THE MODIFYING OF BASE MORPHEMES IN CONSEQUENCE OF INSEPARABLE VERBAL PREFIX JOINING

The stems that form derivative verbs with inseparable prefixes er- have been researched. The semantics, morphological and syntax changes of formed derivatives are under consideration. Semantic changes in derivative verbs are discovered. The formation of new morphological structures, where the base morpheme of derivative verb can be just a verb, a noun or an adjective is revealed in the article. Morphological function of prefixes consists in base morphemes modifying into derivatives, consequently the alteration of the semantic structure of verbs occurs without categorical changes; the prefix joining to the substantive and adjective base morphemes causes the formation of substantive and adjective verbs. Syntax changes in the verbs with prefixes are: transition of intransitive base morphemes, arguments positions replacement, and valence reduction or extension.

Key words: stem, inseparable prefix, syntax, semantics, valence, derivative.

МОДИФИКАЦИЯ БАЗОВЫХ ОСНОВ В РЕЗУЛЬТАТЕ ПРИСОЕДИНЕНИЯ К НИМ НЕОТДЕЛЯЕМОГО ГЛАГОЛЬНОГО ПРЕФИКСА

Исследованы базовые основы, которые формируют производные глаголы с неотделяемым префиксом er-. Рассмотрены семантические, морфологические, синтаксические изменения новообразованных дериватов.

Ключевые слова: базовая основа, неотделяемый префикс, синтаксис, семантика, валентность, дериват.

Нові слова утворюються на основі наявних у мові словотвірних засобів; вони (нові слова) є виразнішими за семантикою та складнішими за будовою. Безпосереднім попередником похідного слова є твірне слово, за зразком якого воно утворюється [3, с. 77]. Важливим способом розширення словникового складу мови є словотвір, який, як окрема галузь мовознавства, почав формуватися зі середини ХХ ст. завдяки фундаментальним працям вітчизняних науковців Н. Д. Арутюнової, В. В. Виноградова, В. О. Горпинича, О. А. Земської, І. І. Ковалика, О. С. Кубрякової, А. І. Смирницького, І. С. Улуханова. Словотвір німецької мови досліджували такі лінгвісти як В. Адмоні, І. Барц, Г. Брінкман, В. Генцен, Я. Грім, Й. Ербен, Ф. Клуге, Г. Марчанд, С. Ользен, М. Д. Степанова, Г. Фатер, В. Фляйшер та інші. Значну увагу в роботах цих учених приділено одному із найбільш продуктивних способів словотворення – префіксації.

Об'єктом дослідження словотворення є похідні слова, які утворюють більшу частину словникового складу мови, що постійно розвивається [7, с. 20]. Під похідними розуміємо перш за все такі слова, значення яких однозначно і стандартно виводиться на основі поєднання значень морфем у складі даного слова. За зовнішньою формою, тобто структурою, похідні слова поєднують у собі словотвірну основу та словотвірний формант – вони є обов'язковими складниками похідного і визначають його дериваційну структуру [3, с. 111]. Словотвірна основа є матеріальною основою похідного слова. Словотвірний формант є виразником словотвірної функції – це ті семантичні, структурні, структурно-семантичні та інші елементи похідного слова, якими воно утворилося і якими відрізняється від твірного [2, с. 39]. Тож, на основі цих двох структурних елементів – словотвірної основи та словотвірного форманта – визначається словотвірна структура похідного слова.

Між твірним та похідним словами встановлюються відношення похідності або вмотивованості семантичних ознак. Це означає, що похідне слово семантично зумовлене твірним. «Поняття мотивації, або похідності, є головним для словотворення, бо власне співвідношення твірних і похідних слів становить сутність словотвірного процесу» [3, с. 92].

Словотвірна похідність розглядається діахронно та синхронно. Із діахронної точки зору словотвірна похідність – це вторинність, вмотивованість слова, історична достовірність його утворення на базі іншого [5, с. 31]. З точки зору синхронної дериватології, до похідних належать ті слова, що зберігають формальні та семантичні ознаки вторинності. Головна семантична особливість похідних слів у синхронному дослідженні полягає у тому, що вони (похідні слова) позначають дійсність опосередковано, через відношення одного предмета до іншого. Тож, відношення похідності виникають синхронно між лексичними одиницями, якщо одна із цих одиниць є первинною, мотивуючою, а інша – вторинною, вмотивованою. Первинне слово є переважно невмотивованим, значення похідного слова мотивується значенням цього ж первинного. У мотивуючому слові виділяється твірна основа, що є частиною мотивованого слова, і є спільною для первинного і вторинного. Словотвірна похідність – це відношення між двома однокореневими словами, значення одного з яких визначається за допомогою значення іншого, або модифікує значенням іншого. Відмітною ознакою похідного слова є його зв'язок з іншим словом та семантична зумовленість цим словом [5, с. 20]. Як стверджує Г. Марчанд, між словами не спостерігається дериваційних зв'язків, якщо між ними немає нічого спільного із семантичної точки зору [10, с. 427]. Лінгвіст Г. О. Винокур щодо специфіки значення похідного слова зауважує наступне: «це слово спонукає нас до семантики первинного слова» [1, с. 421]. Тож, похідне слово вважається вмотивованим не тільки за тієї причини, що повторює значення первинної лексичної одиниці, а й тому, що подібне до її внутрішньої форми [6, с. 15].

Внутрішній зміст похідного слова, його словотвірну семантику характеризує словотвірне значення, яке формується на базі семантичних відношень між твірною основою та похідним словом. Словотвірне значення – це загальнокатегоріальне значення слів, які поєднуються у певний словотвірний тип, і базується на семантичному співвідношенні вмотивованої та

мотивуючої основи [4, с. 118]. На основі зовнішніх, формально виражених ознаках похідних слів а також їхніх внутрішніх, семантичних ознаках визначають словотвірний тип побудови похідних слів. При цьому зважають на спосіб словотворення похідних, їх лексико-граматичний характер, тобто приналежність до певної частини мови, наявність словотвірного форманта, семантичне співвідношення похідних слів до відповідних твірних і, отже, на основі цього формується словотвірне значення. На думку І. С. Улуханова, носієм словотвірного значення є словотвірний формант. Словотвірне значення – це той елемент у значенні похідного слова, яким воно відрізняється від твірного [8, с. 34]. Таке визначення ґрунтується на різниці лексичного значення похідного слова та твірного.

Звернемося безпосередньо до одного з невідокремлюваних дієслівних префіксів, саме *er-*.

Префікс *er-* є продуктом фонетичного розвитку давньовірхньонімецьких прийменників *ur, ar, ir* зі значенням «зсередини назовні, знизу догори», що і спричинило формування загальної функції префікса, який із дієслівною основою мав саме таке значення. Пізніше префікс *er-* отримав ще й значення переходу з одного стану в інший або значення завершення чи результату процесу. Твірними основами для формування похідних дієслів є звісно саме дієслово, іменник та прикметник. Морфологічна функція префіксів полягає в модифікації простих твірних основ дієслів у похідні, за якої відбувається перебудова семантичної структури дієслова без категоріальної зміни, а також приєднання префіксів до твірних основ іменників та прикметників і утворення, таким чином, відіменникових та відприкметникових дієслів.

Отже, щодо морфологічної функції префікси у поєднанні із вище-названими твірними основами формують:

а) власне дієслівні префіксальні деривати від наявної основи:

fahren – erfahren, tragen – ertragen;

б) відіменникові похідні дієслова:

Erbe – ererben, Leid – erleiden;

в) відприкметникові похідні дієслова:

grau – ergrauen, krank – erkranken

Префікс *er-* спричинює функцію транзитивації, за якої твірна основа з прийменником трансформується у перехідне дієслово без прийменника:

Wir bitten um den Urlaub → Wir er-bitten den Urlaub.

У дієсловах, які вимагають додатка в знахідному відмінку і додатка з прийменником, завдяки префіксації, відбувається зміщення додатка (Objektverschiebung) [9, с. 321; 11, с. 176]:

Er bittet mich um die Hilfe → Er er-bittet von mir die Hilfe.

Спостерігається редукція валентності, де кількість аргументів дієслова завдяки префіксації зменшується:

Er gibt mir das Buch. → Die Forschung er-gibt kein Resultat.

Завдяки префіксації збільшується кількість аргументів дієслова:

Er lügt immer. → Münchhausen er-lügt all seine Geschichten.

Тож, синтаксичними змінами у префіксальних дієслів є транзитивація неперехідних твірних основ, рефлексивація, заміщення позицій аргументів, редукція або розширення валентності.

На прикладі похідних дієслів з префіксом *er-* розглянемо усі вище названі синтаксичні зміни та семантичні модифікації твірних основ, які спричинені цим префіксом.

1. Для похідних дієслів з префіксом *er-* характерними є різні семантичні групи, серед яких домінантним є значення результативної дії: ці дієслова є двовалентними: 1-ий аргумент – це суб'єкт (Subj), 2-ий – додаток у знахідному відмінку (Akk Obj). На семантичному рівні 2-ий аргумент – це результат (RES), до якого прагне агент (AG):

AG ___ Präd ___ RES

↓ ↓ ↓
Subj ___ V ___ AkkObj

Sie erreichen Seedorf [16, с. 91].

Er habe in der Schule den höchsten Preis errungen [15, с. 27].

2. Для групи дієслів із значенням отримання, набування чогось є характерною тривалентна синтаксична структура: агент (AG) отримує пацієнта (PAT), або отримує власність адресата (ADR), що синтаксично виражено додатком із прийменником *von/ bei* (PObj). Для дієслів цієї семантичної групи два аргументи є облігаторними – підмет і додаток у знахідному відмінку: з цими двома аргументами речення є повнозначним і завершеним, 3-ій аргумент – є факультативним.

Ag ___ Präd ___ PAT ___ ADR

↓ ↓ ↓ ↓
Subj ___ V ___ Akk ___ Obj (DObj_{bei/von})

Frieda überlegte, ob sie wohl heute noch den Rest zu einem neuen Korsett erbeuten würde [13, с. 125].

Carl Brenten erhielt einen schwarz umränderten Brief [13, с. 167].

Er ererbt ein Haus vom Großvater [12, с. 1064].

3. Похідні дієслова із значенням вбивати, загинути є двовалентними.

AG ___ Präd ___ PAT

↓ ↓ ↓
Subj ___ V ___ AkkObj

Er hat sein Opfer erdrosselt [12, с. 1070].

Er begann unter großen ungewohnten Gesten herauszujagen, was ihn erstickte [15, с. 49].

4. Значення досягнення мети, руху уперед: агент (AG) рухається до певного місця (LOC), яке синтаксично реалізується як прямий додаток.

AG ___ Präd ___ LOC

↓ ↓ ↓
Subj ___ V ___ AkkObj

Sie strömen in den Innenhof, erkletterten den Balkon des Patrizierhauses [18, с. 143].

Als sie aber die ersten Schären erreicht hatten, ... [14, с. 98].

5. Похідні дієслова зі значенням сприйняття та усвідомлення є двовалентними: 1-ий аргумент – суб'єкт (Subj), 2-ий – додаток у знахідному відмінку або підрядне речення (AkkObj/ NS). На семантичному рівні суб'єкт – це споглядач (WT), який визнає, усвідомлює, споглядає предмет (WG).

WT ____ Präd ____ W ____ G
 ↓ ↓ ↓ ↓
 Subj ____ V ____ Akk ____ Obj/ NS

Er erkannte den Mann im Gras [15, с. 27].

... *als habe sie die Gedanken ihrer Tochter erraten* [13, с. 195].

6. Похідні дієслова зі значеннями зміни стану (6) та інхоативності (7) є одновалентними: дієслово (V), у функції присудка (Präd), потребує одного аргумента – підмета (Subj), семантичного носія процесу (VT)

VT ____ Präd
 ↓ ↓
 Subj ____ V

Etwas Wärme erwachte in dem Atem Alvarez [17, с. 67].

Er sah sich um, und als er Agnes' Gesicht fand, erglänzte er selig [15, с. 67].

7. Значення інхоативності:

VT ____ Präd
 ↓ ↓
 Subj ____ V

Der Tag erwachte, er war bald lärmig und voll [17, с. 34].

In den festlich geschmückten Schaufenstern der Läden erstrahlten buntbehängte Tannenbäume [13, с. 92].

У наведених прикладах носій процесу ініціює дію.

Отже, похідні дієслова з префіксом *er-* формують низку семантичних груп, а саме: значення результативної дії; отрицання, набування чогось; вбивання, загибелі; досягнення мети, руху; сприйняття, усвідомлення; зміни стану; інхоативності. Невідокремлюваний дієслівний префікс, приєднуючись до твірних основ, формує нові морфологічні структури: віддієслівні, відіменникові та відприкметникові похідні дієслова і безпосередньо впливає на зміни похідних дієслів: деривати виконують функцію транзитивації, за якої відбувається зміна валентності: редукція або розширення валентності, зміщення структурних позицій аргументів. Проблема утворення та формування нових лексичних одиниць потребує подальших лінгвістичних досліджень.

Література:

1. Винокур Г. О. Заметки по русскому словообразованию / Г. О. Винокур // Избр. работы по рус. языку. – М. : Наука, 1959. – С. 419–443.
2. Городенська К. Г. Словотворна структура слова / К. Г. Городенська, М. В. Кравченко. – К. : Наукова думка, 1981. – 197 с.
3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Кубрякова Е. С. Общее языкознание: внутренняя структура слова. Словообразование / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1974. – 198 с.
6. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 224 с.
7. Полужин М. М. Функциональный и когнитивный аспекты английского словоупотребления / М. М. Полужин. – Ужгород, Вид-во Закарпаття, 1999. – 235 с.
8. Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке и принципы ее описания / И. С. Улуханов. – М. : Наука, 1977. – 256 с.
9. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1982. – 326 S.
10. Marchand H. Die Präpartikelverben im Deutschen: echte Präfixbildungen, synthetische Präfixbildungen, pseudo-präfixale Bildungen / Hans Marchand // Studies in Syntax and Word-Formation. – München : Wilhelm Fink Verlag, 1972. – S. 423–439.
11. Polenz P. Geschichte der deutschen Sprache / Peter Polenz. – Berlin, New York : de Gruyter, 1978. – 228 S.

Список джерел ілюстративного матеріалу:

12. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache : in 10 Bänden. – 3. völlig neu bearb. und erweiter. Auflage. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1999. – 4800 S.
13. Bredel W. Die Väter: [Roman] / Willi Bredel. – Berlin und Weimar: Aufbau Verlag, 1967. – 444 S.
14. Lagerlöf S. Wunderbare Reise / Selma Lagerlöf. – München : Nymphenburger Verlagshandlung, 1948. – 452 S.
15. Mann H. Der Untertan / Heinrich Mann. – Möckel K. Kriminalromane / Klaus Möckel. – Berlin : Verlag Das Neue Berlin, 1984. – 207 S.
16. Seghers A. Zwei Geschichten aus Mexiko / Anna Seghers. – Darmstadt : Luchterhand Literaturverlag GmbH, 1982. – 110 S.
17. Tieck L. Shakespeare-Novellen. / Ludwig Tieck. – Berlin : Verlag der Nation, 1981. – 365 S.

УДК 811.112.2+811.161.2]’373.7

О. О. Добринчук,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

НІМЕЦЬКІ ТА УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТОМ TEUFEL – ЧОРТ (ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПЕРЕКЛАДУ)

У статті розглянуті німецькі фразеологізми з компонентом «Teufel» та їх фразеологічні еквіваленти в українській мові. Основна увага приділяється співставленню фразеологічних одиниць двох мов та дослідженню особливостей їх функціонування у повсякденному житті. Проаналізовано лексико-семантичне поле німецьких та українських фразеологізмів, зроблений порівняльний аналіз фразеологізмів двох мов за трьома типами еквівалентності.

Ключові слова: фразеологізми, еквівалент, компонент, Teufel, чорт.

GERMAN AND UKRAINIAN IDIOMS WITH THE COMPONENT TEUFEL – DEVIL (PECULIARITIES OF FUNCTIONING AND TRANSLATING)

The German idioms with the component «Teufel» – devil and their phraseological equivalents in the Ukrainian language are considered in the article. The general attention is paid to the comparison of the idioms of both languages and to the investigation of peculiarities of their functioning. Paying attention to that fact, that the semantic meaning of the word «Teufel» in German and Ukrainian is similar, there are a lot of idioms with this component in both languages. The main and the biggest sphere of using such idioms is the everyday speech. The main feature of using idioms with the word «Teufel» is the high emotional speaker's tension. Very often such idioms have the negative coloring, they are used in a rude speech. Such phenomenon is connected with the bible interpretation of the main component of the idioms, which is marked in the consciousness of humanity.